

FOLKLORE AND HISTORICAL HERITAGE: THE EXAMPLE OF THE KASHKADARYA AND SURKHANDARYA REGIONS

Farangiz Saparovna Sadullayeva

Head of the Department for Coordination of Academic Activities

Jizzakh Regional Center for Pedagogical Excellence

Jizzakh, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Social heritage, folklore performance, intergenerational transmission, bakhshichilik (bakhshi art), Kashkadarya - Surkhandarya, social mechanism, tradition and modernity.

Received: 20.05.26

Accepted: 21.05.26

Published: 22.05.26

Abstract: This article analyzes the role of folklore performance in the Surkhandarya and Kashkadarya regions as a mechanism of social heritage on the example of the 20th century. The mechanisms of transmitting values, norms, knowledge, and experience between generations through folklore are studied. Work songs, bakhshi art, dance traditions, and musical instruments are examined as different channels of social heritage. The impact of social changes in the 20th century (Sovietization, independence, globalization) on this mechanism is analyzed. Issues of the weakening of the traditional social heritage mechanism and the formation of new mechanisms are also covered.

FOLKLOR VA TARIXIY MEROS (QASHQADARYO-SURXONDARYO VOHALARI MISOLIDA)

Farangiz Saparovna Sadullayeva

Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi

“Akademik faoliyatni muvofiqlashtirish bo‘limi” boshlig‘i

Jizzax, O‘zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: ijtimoiy meros, folklor ijrochiligi, avlodlararo uzatish, baxshichilik, Qashqadaryo – Surxondaryo, ijtimoiy mexanizm, an‘ana va zamonaviylik.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari folklor ijrochiligining ijtimoiy meros mexanizmi sifatidagi roli XX asr misolida tahlil qilinadi. Folklor orqali avlodlar o‘rtasida qadriyatlar, me‘yorlar, bilim va tajribalarning

uzatilish mexanizmlari o'rganiladi. Mehnat qo'shiqlari, baxshichilik, raqs an'analari va musiqa cholg'ulari ijtimoiy merosning turli kanallari sifatida ko'rib chiqiladi. XX asrdagi ijtimoiy o'zgarishlar (sovetlashtirish, mustaqillik, globallashuv) ushbu mexanizmga qanday ta'sir qilgani tahlil qilinadi. Shuningdek, an'anaviy ijtimoiy meros mexanizmining zaiflashuvi va yangi mexanizmlarning shakllanishi masalalari ham yoritiladi.

ФОЛЬКЛОР И ИСТОРИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ: НА ПРИМЕРЕ КАШКАДАРЬИНСКОГО И СУРХАНДАРЬИНСКОГО РЕГИОНОВ

Фарангиз Сапаровна Садуллаева

*Начальник отдела координации академической деятельности
Джизакский областной центр педагогического мастерства
Джизак, Узбекистан*

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Социальное наследие, фольклорное исполнительство, межпоколенная передача, бахшичество, Кашкадарья – Сурхандарья, социальный механизм, традиция и современность.

Аннотация: В данной статье на примере XX века анализируется роль фольклорного исполнительства Кашкадарьинской и Сурхандарьинской областей как механизма социального наследия. Изучаются механизмы передачи ценностей, норм, знаний и опыта между поколениями через фольклор. Трудовые песни, бахшичество, танцевальные традиции и музыкальные инструменты рассматриваются как различные каналы социального наследия. Анализируется влияние социальных изменений XX века (советизация, независимость, глобализация) на этот механизм. Также освещаются вопросы ослабления традиционного механизма социального наследия и формирования новых механизмов.

Kirish. Ijtimoiy meros - jamiyatning avloddan avlodga o'z tajribasi, bilimi, qadriyatlarini, me'yorlari va an'analarni uzatish jarayonidir. Ushbu jarayonning qanday amalga oshishi, qanday mexanizmlar orqali sodir bo'lishi har qanday jamiyatning barqarorligi va taraqqiyoti uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Folklor ijrochiligi aynan shunday ijtimoiy meros mexanizmlaridan biri

bo'lib, ayniqsa yozma madaniyat keng tarqalmagan an'anaviy jamiyatlarda uning roli beqiyos bo'lgan.

O'zbekistonning janubiy hududlari Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari -o'zining boy folklor an'analari bilan ajralib turadi. Ushbu mintaqada folklor nafaqat san'at turi, balki hayot tarzining ajralmas qismi, tarbiya vositasi va avlodlar o'rtasidagi ko'prik vazifasini bajarib kelgan. O'zbekistonning birinchi Prezidenti Islom Karimov ma'naviy merosni asrash va uni avloddan avlodga yetkazish zarurligini qayta-qayta ta'kidlagan [1].

So'nggi yillarda mamlakatimizda folklori rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosati, jumladan Prezident Sh.Mirziyoyevning bu boradagi sa'y-harakatlari

ijtimoiy meros mexanizmini qayta tiklash va mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Professor B.Bahronov ta'kidlaganidek, "Folklor xalq xotirasining aksidir" ya'ni u ijtimoiy xotiraning saqlanish va uzatilish vositasi hisoblanadi. [2,3]

Maqolaning maqsadi – Qashqadaryo va Surxondaryo folklor ijrochiligini ijtimoiy meros mexanizmi sifatida tahlil qilish, uning tarkibiy qismlari, ishlash tamoyillari va XX asrdagi o'zgarishlarini ochib berish.

Ijtimoiy meros mexanizmi deganda, jamiyatda to'plangan tajriba, bilim, qadriyat va me'yorlarning avloddan avlodga uzatilishini ta'minlovchi institutlar, kanallar va usullar majmui tushuniladi. Folklor ijrochiligi ushbu mexanizmning quyidagi tarkibiy qismlarini o'z ichiga oladi:

Ijtimoiy meros mexanizmi quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo'lib, ularning har biri folklor ijrochiligi orqali muayyan shaklda amalga oshiriladi.

Uzatuvchi - ijtimoiy merosni avloddan avlodga yetkazuvchi subyektdir. Folklor ijrochiligida uzatuvchi sifatida keksa avlod vakillari, baxshilar va hunarmandlar faoliyat yuritadi. Aynan ular o'z bilim, tajriba va mahoratlarini yosh avlodga o'rgatadi.

Qabul qiluvchi – ijtimoiy merosni o'zlashtiruvchi subyektdir. Bu yerda asosan yosh avlod, tinglovchilar va shogirdlar qabul qiluvchi sifatida namoyon bo'ladi. Ular keksalardan o'rganib, merosni qabul qiladi va keyingi avlodga yetkazish uchun o'zlashtiradi.

Uzatiladigan mazmun – meros orqali nimalar uzatilishini ifodalaydi. Folklor ijrochiligi orqali qadriyatlar, ijtimoiy me'yorlar, tarixiy xotira va mehnat tajribasi kabi muhim ijtimoiy mazmunlar avloddan avlodga o'tkaziladi.

Uzatish kanali – meros qanday vositalar orqali uzatilishini ko'rsatadi. Folklor ijrochiligida bu kanallar qo'shiq, doston, raqs, cholg'u va marosimlardan iborat. Ushbu kanallarning har biri o'ziga xos usul va shakllarga ega.

Uzatish muhiti – meros uzatiladigan ijtimoiy makon va sharoitlardir. Folklor ijrochiligida bunday muhit sifatida to‘y, yig‘in, mehnat jarayoni va oilaviy davra xizmat qiladi. Mazkur muhitlarning har biri meros uzatishning tabiiy va samarali kechishini ta‘minlaydi.

Mustahkamlash usuli – uzatilgan merosning yosh avlod xotirasida mustahkamlanishi va amaliyotda qo‘llanishini ta‘minlovchi usullardir. Folklor ijrochiligida bu usullar takroriy ijro, eslab qolish va o‘xshatib ijro etishdan iborat. Ushbu usullar merosning uzoq vaqt saqlanishi va aniq yetkazilishini kafolatlaydi.

Shu tariqa, yuqorida sanab o‘tilgan olti tarkibiy qism – uzatuvchi, qabul qiluvchi, uzatiladigan mazmun, uzatish kanali, uzatish muhiti va mustahkamlash usuli – birgalikda folklor ijrochiligining ijtimoiy meros mexanizmi sifatida qanday ishlashini to‘liq ifodalaydi.

Quyidagi bo‘limlarda ushbu tarkibiy qismlarning har biri Qashqadaryo – Surxondaryo folklori misolida tahlil qilinadi.

Folklor ijrochiligining ijtimoiy meros mexanizmi sifatidagi asosiy kanallari.

Mehnat qo‘shiqlari – mehnat tajribasini uzatish kanali

Qashqadaryo – Surxondaryo hududidagi mehnat qo‘shiqlari nafaqat mehnat jarayoniga jo‘r bo‘lgan, balki mehnat ko‘nikmalarini uzatishning muhim kanali bo‘lgan.

Sog‘im qo‘shiqlari (“Xo‘sh-xo‘sh”, “Turey-turey”, “Churey-churey”): Yosh ayollarga chorvachilik bilan bog‘liq mehnat sirlarini, hayvonlarga munosabat qilish usullarini o‘rgatgan. Qo‘shiq orqali sog‘ish texnikasi, hayvonlarni tinchlantirish usullari avloddan avlodga o‘tgan.

Dehqonchilik qo‘shiqlari (“Qo‘shchi qo‘shig‘i”, “Shox moylash”, “Qo‘sh haydash”, “Yozi”, “Mayda”, “Navro‘z”): Ushbu qo‘shiqlar orqali yosh avlodga yer haydash, ekish, o‘rish, g‘alla yanchish kabi qishloq xo‘jaligi ishlarining mavsumiy sikli, har bir ishning bajarilish tartibi va vaqti o‘rgatilgan. Navro‘z qo‘shiqlari esa tabiat qonuniyatlari va dehqonchilik kalendarini uzatgan.

Shu tarzda, mehnat qo‘shiqlari amaliy bilimlarning avloddan avlodga og‘zaki shaklda uzatilishini ta‘minlagan.

Baxshichilik va dostonchilik Qashqadaryo – Surxondaryo hududida ijtimoiy meros mexanizmining eng muhim kanali bo‘lgan. Shahrisabz va Sherobod dostonchilik maktablarida shakllangan dostonlar (“Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li” va boshqalar) quyidagi ijtimoiy meros turlarini uzatgan:

Dostonlarda aks etgan ijtimoiy meros turlari. Qashqadaryo – Surxondaryo hududidagi baxshichilik an‘analari, xususan “Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li” kabi qahramonlik dostonlari orqali bir qancha ijtimoiy meros turlari avloddan avlodga uzatiladi. Quyida ushbu meros turlari va ularning dostonlarda qanday aks etishi batafsil bayon qilinadi.

Qahramonlik ideallari. Dostonlarda jasurlik, vatanparvarlik va do'stlikka sadoqat kabi qahramonlik ideallari markaziy o'rinda turadi. Qahramonlarning jang maydonidagi jasorati, vatanini himoya qilish yo'lida jonini fido qilishi va do'stlariga cheksiz sadoqati yosh avlod uchun namunaviy xatti-harakat modeli bo'lib xizmat qiladi. Ushbu ideallar orqali jamiyatda qanday fazilatlar qadrlanishi va ulug'lanishi ko'rsatib beriladi.

Axloqiy me'yorlar. Dostonlarda halollik, kamsuqumlik va keksalarni hurmat qilish kabi axloqiy me'yorlar aks etadi. Qahramonlarning halol yo'l tutishi, kuchli bo'lishiga qaramay kamsuqumlik qilishi va oqsoqollarga hurmat bilan munosabatda bo'lishi orqali jamiyatda qanday axloqiy qoidalar hukmron ekanligi namoyish etiladi. Bu me'yorlar yosh avlodning axloqiy tarbiyasida muhim rol o'ynaydi.

Ijtimoiy tuzilma. Dostonlarda elat boshlig'i, maslahatchilar va oddiy jangchilar o'rtasidagi munosabatlar orqali an'anaviy jamiyatning ijtimoiy tuzilishi aks ettiriladi. Boshliqning maslahatchilarni hurmat qilishi, maslahatchilarning boshliqqa sodiq xizmat qilishi va oddiy jangchilarning o'z o'rnini bilishi – bularning barchasi jamiyatdagi ijtimoiy ierarxiya va munosabatlar tizimini ko'rsatadi. Shu tariqa, yosh avlod jamiyatda qanday martabalar mavjudligi va ular o'rtasida qanday munosabatlar bo'lishi kerakligini o'rganadi.

Tarixiy xotira. Dostonlarda xalqning boshidan kechirgan kurashlari, g'alabalari va mag'lubiyatlari tarixiy xotira sifatida saqlanadi. Ushbu tarixiy voqealar badiiy shaklda ifodalangan bo'lsa-da, ular orqali xalqning o'tmishi, dushmanlar bilan bo'lgan janglari, erishgan zafarlari va chekkan mashaqqatlari avloddan avlodga yetkaziladi. Tarixiy xotira milliy o'zlikni anglash va birlikni mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi.

Oilaviy qadriyatlar. Dostonlarda ota-onani hurmat qilish, farzandlik burchi va sadoqat kabi oilaviy qadriyatlar alohida ta'kidlanadi. Qahramonlarning ota-onasiga bo'lgan hurmati, oilasi oldidagi burchini ado etishi va yaqinlariga sadoqati orqali oilaviy munosabatlarning qanday bo'lishi kerakligi ko'rsatib beriladi. Bu qadriyatlar yosh avlodning oilaviy tarbiyasida asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, dostonchilik orqali yuqorida sanab o'tilgan barcha meros turlari – qahramonlik ideallari, axloqiy me'yorlar, ijtimoiy tuzilma, tarixiy xotira va oilaviy qadriyatlar – birgalikda avloddan avlodga uzatiladi. Bu esa baxshichilik va dostonchilikni ijtimoiy meros mexanizmining eng muhim tarkibiy qismiga aylantiradi.

Baxshi ijro jarayonida nafaqat doston matnini, balki ijro etish uslubini, ovoz boshqarish texnikasini ("ichki ovoz"), do'mbira chalish mahoratini ham shogirdlariga o'rgatgan. Shu tariqa,

baxshichilik maktablari uzoq vaqt davomida (asrlar bo'yi) ijtimoiy merosni saqlovchi va uzatuvchi institut bo'lib ishlagan.

Qashqadaryo – Surxondaryo raqslari ijtimoiy meros mexanizmining gender rollar va ijtimoiy statuslarni uzatuvchi kanali bo'lgan.

Erkaklar raqslari (enerjik, o'tkir harakatlar, jangovar plastika): Yosh o'smirlarga erkaklik roli – himoyachi, jasur, kuchli bo'lish – qanday namoyish etilishini o'rgatgan. Qilich, belbog', chopon kabi elementlar orqali jangchi va himoyachi statusi uzatilgan.

Ayollar raqslari (nafosat, uslubdorlik): Yosh qizlarga ayollik roli – muloyim, sabrli, go'zal, uy bekasi – qanday namoyish etilishini o'rgatgan.

Raqsh harakatlari, mimika, qo'l va tananing holati orqali og'zaki aytilmaydigan ijtimoiy normalar (masalan, kattalar huzurida qanday turish, qanday harakatlanish) avloddan avlodga o'tgan.

Musiqiy cholg'ular – ijtimoiy tabaqalanishni uzatish kanali

Har bir cholg'uning ijtimoiy ma'nosi bo'lib, u orqali ijtimoiy tabaqalanish va kasbiy ixtisoslashuv merosi uzatilgan:

Qashqadaryo – Surxondaryo hududida har bir an'anaviy musiqa cholg'usi o'ziga xos ijtimoiy ma'noga ega bo'lib, ular orqali muayyan turdagi ijtimoiy meros avloddan avlodga uzatiladi. Quyida asosiy cholg'ular, ularning ijtimoiy ma'nosi va qanday merosni uzatgani batafsil bayon qilinadi.

Sibizg'a va g'ajir nay. Ushbu cholg'ular asosan cho'ponlar – jamiyatning quyi tabaqasi vakillari – tomonidan ishlatilgan. Sibizg'a va g'ajir nayning ijtimoiy ma'nosi aynan shu tabaqaga mansublikni ifodalashdan iborat. Ushbu cholg'ular orqali cho'ponlik kasbining sirlari, ya'ni qanday qilib qo'ylarni boqish, ularni yaylovga haydash, ob-havoni bashorat qilish, tabiat bilan muloqot qilish kabi amaliy bilim va tajribalar avloddan avlodga uzatilgan. Shu tariqa, sibizg'a va g'ajir nay cho'ponlik merosining saqlanishi va uzatilishida muhim vosita bo'lib xizmat qilgan.

Changqo'biz. Bu cholg'u an'anaviy jamiyatda ayollar cholg'usi sifatida tanilgan. Changqo'bizning ijtimoiy ma'nosi aynan ayollarga xosligi bilan belgilanadi. Ushbu cholg'u orqali ayollarning ichki dunyosi, kechinmalari, his-tuyg'ulari va orzu-umidlari ifodalangan. Changqo'biz cholg'usida ijro etiladigan kuylar orqali ayollarning oiladagi o'rni, ona va xotinlik burchlari, farzand tarbiyasidagi mas'uliyati kabi ayollarga xos ijtimoiy rol va qadriyatlar yosh qizlarga o'rgatilgan. Shuningdek, bu cholg'u orqali ayollarning o'zaro muloqoti va hamjihatligi ham mustahkamlangan.

Do‘mbira. Do‘mbira baxshilarning asosiy cholg‘usi bo‘lib, jamiyatda yuqori martabali tabaqa – baxshilar bilan bog‘liq. Ushbu cholg‘uning ijtimoiy ma‘nosi baxshilarning jamiyatdagi obro‘li va hurmatli o‘rnini ifodalashdan iborat. Do‘mbira orqali baxshichilik maktabining sirlari, doston matnlari (“Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li” va boshqalar), ijro mahorati (“ichki ovoz” uslubi, dostonni yoddan bilish, tinglovchilarga ta‘sir qilish usullari) avloddan avlodga uzatilgan. Do‘mbirada mahoratli ijro etish qobiliyati nafaqat san‘atkorlik, balki jamiyatda hurmat va e‘tirofga sazovor bo‘lishning muhim omili bo‘lgan. Shu bois, do‘mbira orqali uzatiladigan meros baxshichilik san‘atining o‘zi va uning jamiyatdagi yuksak martabasi haqidagi tushunchalarni o‘z ichiga olgan.

Shunday qilib, Sibizg‘a (cho‘ponlar cholg‘usi) va g‘ajir nay orqali quyi tabaqaning mehnat tajribasi, changqo‘biz orqali ayollarning ichki dunyosi va oilaviy qadriyatlarini, do‘mbira orqali esa baxshilarning yuqori martabali san‘ati va dostonchilik merosi uzatilgan. Ushbu uch cholg‘u birgalikda jamiyatdagi ijtimoiy tabaqalanish, gender rollar va kasbiy ixtisoslashuvning folklor orqali qanday avloddan avlodga o‘tishini ko‘rsatadi.

Yosh avlod qaysi cholg‘uni egallashiga qarab, jamiyatda qanday o‘rin va rolni egallashi kerakligini bilib olgan.

Qashqadaryo – Surxondaryo folklori orqali ijtimoiy meros uzatish quyidagi tamoyillar asosida amalga oshirilgan:

1. Og‘zaki va eshitish orqali uzatish – yozuvga asoslanmagan, to‘liq xotira va takroriy eshitishga tayangan.
2. Marosimiy muhitda uzatish – to‘y, yig‘in, mehnat jarayoni, bayram kabi maxsus muhitlar yaratilgan.
3. Namuna orqali uzatish – keksalar va baxshilar namunasi yosh avlod uchun to‘g‘ri xatti-harakat modeli bo‘lgan.
4. Takroriylik – qo‘shiqlar va dostonlar qayta-qayta ijro etilgan, natijada yoddan saqlash va o‘zlashtirish osonlashgan.
5. Emotsional ta‘sir – musiqa va she‘r orqali hissiy ta‘sir kuchaytirilgan, bu esa merosni chuqurroq o‘zlashtirishga yordam bergan.

XX asr davomida Qashqadaryo – Surxondaryo folklori ijtimoiy meros mexanizmi sifatida jiddiy o‘zgarishlarga uchradi. Ushbu o‘zgarishlarni uch bosqichga bo‘lish mumkin:

XX asr boshlarida an‘anaviy jamiyat tuzilmasi nisbatan saqlanib qolgan. Folklor ijrochiligi orqali ijtimoiy meros uzatish quyidagi xususiyatlarga ega bo‘lgan:

Uzatuvchilar: keksa avlod baxshilari, ota-onalar, jamoa oqsoqollari

Uzatish muhiti: qishloq jamoasi, to'y, yig'in, mehnat jarayoni

Uzatiladigan meros: asosan an'anaviy qadriyatlar, mehnat tajribasi, diniy va axloqiy me'yorlar

Sovet davrida ijtimoiy meros mexanizmidagi tub o'zgarishlar yuz berdi:

Sovet davrida Qashqadaryo – Surxondaryo folklor ijrochiligiga asoslangan ijtimoiy meros mexanizmi jiddiy o'zgarishlarga uchradi. Quyida ushbu o'zgarishlar, ularning tavsifi va ijtimoiy merosga ko'rsatgan ta'siri batafsil bayon qilinadi.

Sovet hokimiyatining o'rnatilishi bilan baxshilar va dostonlar qat'iy davlat nazoratiga olingan. Ular sovet mafkurasi talablariga to'liq bo'ysundirilgan. Dostonlarning asl mazmuni, qahramonlik ideallari va axloqiy me'yorlari sovet g'oyalari bilan uyg'unlashtirilgan yoki butunlay o'zgartirilgan. Natijada, an'anaviy merosning sof shakli buzilgan va uning o'rniga mafkuraviy jihatdan "to'g'rilangan" meros shakli yaratilgan. Bu esa avloddan avlodga uzatilayotgan mazmunning sifati va haqiqiylikiga putur yetkazgan.

To'y va yig'inlar an'anaviy jamiyatda folklor ijrochiligi orqali ijtimoiy meros uzatishining asosiy muhiti bo'lgan. Sovet davrida bu marosimlarning ahamiyati keskin pasaytirilgan, ularning bir qismi butunlay taqiqlangan yoki sovet uslubidagi "yangi to'y" marosimlari bilan almashtirilgan. Natijada, meros uzatishning tabiiy, jonli va samarali kanali zaiflashgan. Yosh avlod endi an'anaviy muhitda, katta yoshlilar davrasida, to'y va yig'inlarda folklor namunalari eshitish va o'zlashtirish imkoniyatidan mahrum bo'lgan.

Folklor an'anaviy ijro muhitidan ajralib, konsert zallari va sahnalarga ko'chirilgan. Bu bir tomondan folklorning saqlanishiga xizmat qilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan uning asl mohiyatini o'zgartirgan. Sahnaviylashuv natijasida meros uzatish muhiti sun'iylashgan. Endi folklor tomosha sifatida ijro etilgan, ya'ni ijrochi va qabul qiluvchi o'rtasidagi jonli, bevosita va tabiiy munosabat yo'qolgan. Tomoshabin endi marosim ishtirokchisi emas, balki passiv kuzatuvchiga aylangan. Bu esa merosni chuqur o'zlashtirish va his qilish imkoniyatini kamaytirgan.

Davlat tomonidan tashkil etilgan folklor ansambllari xodimlari (masalan, "Boysun" ansambli) an'anaviy baxshilar o'rnini egallagan. Bu yangi uzatuvchilar endi jamoa a'zosi – qishloqdoshlari orasida yashovchi, ularning muammolari va hayot tarzini chuqur biladigan shaxs – emas, balki davlatdan maosh oluvchi xodimga aylangan. Uzatuvchi va qabul qiluvchi o'rtasidagi ishonch va yaqinlik munosabatlari zaiflashgan. Natijada, merosning jonli va samimiy uzatish usuli o'rnini rasmiy va sun'iy ijro egallagan.

Sovet davrida an'anaviy qadriyatlar bilan bir qatorda "sovet odami" qadriyatlari – kollektivism, sovet vatanparvarligi, partiyaga sadoqat, ateizm kabi g'oyalar ham folklor

mazmuniga qo‘shilgan. Doston va qo‘shiq'larga yangi matnlar qo‘shilgan, ba‘zilari butunlay qayta yozilgan. Natijada, an‘anaviy qadriyatlar bilan sovet qadriyatlari bir-biriga aralashgan. Bu esa avloddan avlodga uzatilayotgan merosning “tozaligi” va bir xilligini buzgan. Yosh avlod bir vaqtning o‘zida ikki xil – an‘anaviy va sovet – qadriyat tizimini o‘zlashtirishga majbur bo‘lgan.

Sovet davridagi ushbu o‘zgarishlar – davlat nazorati, an‘anaviy muhitning buzilishi, sahnaviylashuv, yangi uzatuvchilarning paydo bo‘lishi va yangi mazmunning qo‘shilishi – birgalikda ijtimoiy meros mexanizmining barcha tarkibiy qismlariga (uzatuvchi, qabul qiluvchi, mazmun, kanal, muhit) jiddiy ta‘sir ko‘rsatgan. Mexanizm butunlay yo‘q bo‘lib ketmagan, ammo uning ishlash shakli va samaradorligi tubdan o‘zgargan. An‘anaviy merosning bir qismi saqlanib qolgan, bir qismi o‘zgartirilgan, bir qismi esa butunlay yo‘qolib ketgan.

Natijada, an‘anaviy ijtimoiy meros mexanizmi ikki yoqlama transformatsiyaga uchragan: bir tomondan uning asosiy tarkibiy qismlari (uzatuvchi, muhit, mazmun) o‘zgargan, ikkinchi tomondan esa u butunlay yo‘q bo‘lib ketmagan, balki yangi sharoitga moslashgan.

Mustaqillikdan so‘ng ijtimoiy meros mexanizmini qayta tiklashga urinishlar boshlandi:

Ijobiy jihatlar:

“Boysun bahori” festivali (2002 yildan) orqali an‘anaviy meros uzatishning yangi kanallari yaratildi

Baxshichilik maktablari davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlana boshladi (2022-yilgi Prezident qarori [4])

Yosh avlodning folklorga qiziqishi qayta uyg‘otilmoqda

Salbiy jihatlar (muammolar):

Avlodlar uzilishi: ko‘plab an‘anaviy bilim va tajribalar yo‘qolib ketgan

Globalashuv va massaviy madaniyat ta‘siri kuchaygan

Folklorning “muzeylashtirilishi” xavfi saqlanmoqda

Xorijlik tadqiqotchining fikricha, “Uzbek folk music teaches youth national identity and spiritual heritage” [5] – ya‘ni u hanuz ijtimoiy meros mexanizmi sifatida ishlay oladi, ammo buning uchun yangi sharoitlarga moslashishi kerak.

Qashqadaryo – Surxondaryo folklor ijrochiligiga asoslangan ijtimoiy meros mexanizmi XX asr davomida sezilarli o‘zgarishlarga uchradi. Quyida ushbu mexanizmning asosiy tarkibiy qismlari bo‘yicha an‘anaviy (1900-1920) va zamonaviy (1991-2000) davrlar qiyosiy tahlil qilinadi.

Uzatuvchi. An‘anaviy davrda ijtimoiy merosni asosan keksa avlod baxshilari va ota-onalar uzatgan. Ular jamoa ichida yashovchi, hayot tarzi va qadriyatlarni chuqur biluvchi shaxslar

bo'lgan. Zamonaviy davrda esa uzatuvchi sifatida davlat ansambli xodimlari va professional baxshilar faoliyat yuritmoqda. Ular endi jamoa a'zosi emas, balki maosh oluvchi mutaxassislarga aylangan. Bu o'zgarish uzatuvchi va qabul qiluvchi o'rtasidagi munosabatlarning xarakterini tubdan o'zgartirgan.

Qabul qiluvchi. An'anaviy jamiyatda merosni qabul qiluvchilar asosan yosh avlod va baxshilarning shogirdlari bo'lgan. Ular merosni o'zlashtirib, keyingi avlodga yetkazish uchun mas'uliyatni his qilgan. Zamonaviy davrda qabul qiluvchilar doirasi kengaygan: endi ular nafaqat yoshlar, balki oddiy tomoshabinlar va hatto turistlardir. Biroq, bu keng doiradagi qabul qiluvchilarning aksariyati merosni faol o'zlashtiruvchi emas, balki passiv tomoshabin sifatida ishtirok etadi.

Uzatiladigan mazmun. An'anaviy davrda asosan an'anaviy qadriyatlar (jasurlik, halollik, ota-onani hurmat qilish), mehnat tajribasi (chorvachilik, dehqonchilik) va tarixiy xotira (dostonlardagi qahramonlik voqealari) uzatilgan. Zamonaviy davrda esa milliy qadriyatlar bilan bir qatorda zamonaviy elementlar (texnologiyalar, global madaniyat ta'siri) ham mazmunga qo'shilgan. Bu esa merosning "tozaligi" va bir xilligini ma'lum darajada buzgan bo'lsa-da, uni zamonaviy sharoitga moslashtirishga yordam bergan.

Uzatish kanali. An'anaviy davrda meros qo'shiq, doston, raqs kabi og'zaki va eshitishga asoslangan kanallar orqali uzatilgan. Zamonaviy davrda esa ushbu an'anaviy kanallarga qo'shimcha ravishda televideniya, internet va festivallar kabi yangi texnik va tashkiliy kanallar qo'shilgan. Bu kanallar merosni bir vaqtning o'zida juda keng auditoriyaga yetkazish imkonini beradi, biroq ularning samaradorligi va chuqurligi an'anaviy kanallarnikidan pastroqdir.

Uzatish muhiti. An'anaviy davrda meros qishloq, to'y, yig'in va mehnat jarayoni kabi tabiiy ijtimoiy muhitda uzatilgan. Bu muhit merosni jonli, samimiy va tabiiy shaklda o'zlashtirishga imkon yaratgan. Zamonaviy davrda esa meros sahna, konsert zali va festival maydoni kabi sun'iy muhitlarda uzatilmoqda. Bu muhitlar tomoshabin va ijrochi o'rtasidagi masofani oshirib, merosni chuqur his qilish va o'zlashtirish imkoniyatini kamaytirmoqda.

Mustahkamlash usuli. An'anaviy davrda meros takroriy ijro va eshitish orqali mustahkamlangan. Yosh avlod bir qo'shiq yoki dostonni qayta-qayta eshitib, uni yod olgan va keyinchalik o'zi ijro etgan. Zamonaviy davrda esa yozuv, video yozuv va ommaviy axborot vositalari orqali mustahkamlash usuli ustunlik qilmoqda. Bu usul merosni uzoq vaqt saqlash va takror ishlatish imkonini bersa-da, uni faol o'zlashtirish va ichki qabul qilish darajasini pasaytirmoqda.

Xulosa qilib aytganda, an'anaviy va zamonaviy ijtimoiy meros mexanizmlari o'rtasidagi asosiy farq shundaki, an'anaviy mexanizm tor doiradagi, ammo chuqur va samarali bo'lgan bo'lsa, zamonaviy mexanizm keng doiradagi, ammo sayoz va passivroq xususiyatga ega. An'anaviy mexanizm uzatuvchi va qabul qiluvchi o'rtasidagi jonli, bevosita va ishonchga asoslangan munosabatlar ustunlik qilgan. Zamonaviy mexanizm esa texnologik vositalar va tashkiliy shakllar ustunlik qilmoqda, bu esa merosni saqlash imkoniyatlarini kengaytirgan bo'lsa-da, uni chuqur o'zlashtirish darajasini pasaytirgan.

Qashqadaryo – Surxondaryo folklor ijrochiligi XX asr davomida ijtimoiy meros mexanizmi sifatida murakkab evolyutsiyani boshdan kechirdi. Quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin:

1. An'anaviy mexanizmning samaradorligi – XX asr boshlarida folklor mehnat qo'shiqlari, baxshichilik, raqs va cholg'ular orqali qadriyatlar, me'yorlar, mehnat tajribasi va tarixiy xotirani avloddan avlodga samarali uzatgan.

2. Sovet davridagi transformatsiya – Mexanizmning barcha tarkibiy qismlari (uzatuvchi, muhit, mazmun, kanal) o'zgargan, ammo mexanizm butunlay yo'q bo'lib ketmagan.

3. Mustaqillik davridagi qayta tiklash – Davlat siyosati, xalqaro festivallar [4] va yangi texnologiyalar orqali mexanizm qayta tiklanmoqda, biroq avlodlar uzilishi va globallashuv kabi muammolar saqlanmoqda.

4. Mexanizmning kelajagi – Folklor ijrochiligining ijtimoiy meros mexanizmi sifatida saqlanishi va rivojlanishi quyidagi omillarga bog'liq:

- Yoshlarning faol ishtiroki (Termiz Davlat universitetining "Jayhun" yoshlar ansambli kabi tashabbuslar)

- Davlat tomonidan tizimli qo'llab-quvvatlash (Prezident qarorlari [4])

- An'anaviy va zamonaviy kanallarning uyg'unligi (festival + internet)

- Keksa avlod tajribasining yosh avlodga maqsadli uzatilishi (70 yoshli Ali bobo Ravshonov misolida)

Shunday qilib, Qashqadaryo – Surxondaryo folklor ijrochiligi XX asrdagi barcha sinovlarga qaramay, ijtimoiy meros mexanizmi sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolgan va zamonaviy sharoitlarda ham muhim rol o'ynashda davom etmoqda. Folklor orqali uzatiladigan ijtimoiy meros nafaqat o'tmish xotirasi, balki kelajak uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi [5].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.

2. Mirziyoyev Sh. M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017. – 592 b.
3. Bahronov B. O‘zbek folklori: an’ana va zamonaviylik. // O‘zbek tili va adabiyoti jurnali. – 2015. – №4. – 23-29 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Folklor san’atini rivojlantirish va uni yoshlar o‘rtasida targ‘ib qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. – 2022-yil 15-mart, PQ-184-son.
5. Sultanova R. Uzbek Folk Music: Heritage and Modernity. – London: SOAS University Press, 2019. – 210 p.